

Kyrkomötet i Örebro 1529.

NYARE FORSKNINGAR ha på ett genomgripande sätt reviderat den gamla bilden av den svenska reformationen. Där man tidigare såg endast det frigjorda gudsordets kamp mot påvedörets villfarelse och mörker, väl i providentiellt förbund med kungadörets maktkrav och penningebehov, måste man alltmer urskilja en långsam utveckling, där olika fraktioner och andliga typer brytas mot varandra, alltifrån den intransigent gammalkatolska till de radikala protestanterna bland Stockholms borgerskap. Sedan konungen på Västerås riksdag vunnit tillträde till kyrkans skattkammare, är hans inflytande på den kyrkliga utvecklingen snarast av dämpande och återhållande art gentemot de båda ytterlighetsgrupperna. Inga obetänkta nyheter borde få störa det likväl starkt hotade lugnet i landet. Denna kungamaktens ståndpunkt måste främja ett samarbete mellan de humanistiskt, »erasmiskt» orienterade gammaltroende, män som biskoparna Petrus Magni i Västerås och Magnus Sommar i Strängnäs — den förstnämnde är väl den mest utpräglade erasmianen inom episkopatet — och domprosten Sven i Skara samt å andra sidan den måttfulle, redan något åldrande ärkedjäknen i Uppsala Laurentius Andreæ och den sannolikt något otåligare Olavus Petri.

Det är samarbetet mellan medelvägens män (säkerligen med konungens stöd och under trycket av hans vilja), som satte frukt i Örebro provincialkoncilium d. 2—7 februari, vid kyndelsmässotid, år 1529. Jämte Västerås riksdag, vars kyrkopolitik det fullföljer, är Örebromötet en av de intressantaste händelserna i Sveriges reformationshistoria. Gärna skulle man vilja veta något om viljornas och anderiktningarnas samarbete och kamp, om de motiv, som dikterade besluten. Vi hänvisas här till vanskliga gissningar och kombinationer på grundvalen av ett knapphändigt material. Mötesbeslutet upptar, om ingressen och underskrifterna medräknas, ej fullt fem sidor i samlingen av »Svenska riksdagsakter» — de egentliga stadgandena uppta knappast tre sidor. Vad som genast faller i ögonen, är den konservativa anda, som här tar sig uttryck. Redan sammansättningen ger detta vid handen. Det är det medeltida provincialkonciliet, som vi åter se i funktion, under ledning av ärkestolens representant, ärkedjäknen Laurentius Andreæ, — som visserligen också råkar vara »högh-

mechtig förstes konung Götzstaffs fulmyndige sändebodh». Man erinras om huru också förr under oroliga tider, då den allmänneliga kyrkans enhet syntes hotad såsom under den stora schismens tid, provincialkonciliet spelat en större roll än annars. Nu var väl läget än allvarligare. Men månne någon av konciliets medlemmar verkligen räknade med möjligheten, att den västerländska kyrkans enhet var definitivt sprängd? Biskopsstolar, domkapitel och stiftsprästerskap hade som vanligt sina ombud — endast Åbo stift saknade helt representanter. Tiggarrordnarna, redan delvis stadda i upplösning, hade skickat ombud. De gamla landsklostren av cistercienserorden, som vid medeltidens slut synas ha fört en enbart vegeterande tillvaro, hade man icke ansett det lönt att ta med. Däremot hade från Vadstena generalkonfessorn infunnit sig med två bröder — det är typiskt för lägets oklarhet, att dessa synas ha trott, att kallelsen gällde ett koncilium mot lutheranerna. De återvände »perturbati», förvirrade, står det i Vadstenadiariet.

Den konservativa andan präglar också mötesbeslutet. I väsentliga delar utgör det ett utförande av Västerås riksdags beslut om att Guds ord skulle rent och klart predikas. Det går knappast på någon punkt utöver recessens och ordinantians ståndpunkt. Någon aktiv opposition mot den gamla kyrkans ordning förekommer här endast i mycket ringa utsträckning. Det är egentligen endast några kyrkorättsliga bestämmelser, som göra intrång i »påvens lag»: direkt nämnes denna ifråga om bestämmelserna om förbjudna led, där »the, ther tilskickade äre», må kunna dispensera — »doch förvarat, at man undflyr förarghelse thet betste man kan». Likaså innebära begränsningen av helgdagarna samt klosterfolkets underordnande under biskoparna vissa, om ock ganska varsamma ingrepp i den gamla kyrkans ordning. Bestämmelserna om penitentiariens myndighet ifråga om uppenbar skrift behöver till sin ordalydelse icke innebära något intrång i den påvliga myndigheten. Att denna f. n. icke utövades inom Sverige måste varit klart för alla deltagare, men sannolikt ha endast ett fåtal räknat med att detta tillstånd icke skulle vara övergående.

I övrigt innehåller beslutet knappast något, som icke måste stämma även med en principiellt påvetrogen erasmians uppfattning. Den vackra, i många avseenden uppbyggliga tolkning av varjehanda kyrkoceremonier, som upptages i beslutets senare del, skulle säkert i allt väsentligt ha underskrivits av Erasmus — om han ansett det opportunt. Det gäller vigvattnet, som icke har någon makt att borttaga synder, men är en påminnelse om »at vi äre döpte och stenkte medh Christi blodh», det gäller beläten, palmsöndagens kvistar, smörjelse, kyrkoinvigning, faste- och helgdagar, långfredagens och påsk-

dagens säregna ceremonier, det gäller slutligen pilgrimsresorna, som helst borde upphöra, såframt icke »pelegrimsresan sker för en godh lerdoms skul och icke för nogher besynnerligh Gudz tieniste eller aflatz skul, then man i al rum ofverkomma kan, effter thet Gudh är så wel i thet ena rummet som thet andra». Här var säkert Petrus Magni av hjärtat med — det var nu snart tolv år, sedan han från Birgittas hus i Rom skrivit till sina bröder i Vadstena, att han funnit avlat vara en »lösghjord grund».

Någon radikalism präglar heller ingalunda bestämmelserna om gudstjänstens förrättande. Dessa utgöra egentligen en tillämpning av Västeråsbesluten om att Guds ord skulle rent och klart predikas¹. Tolkningen av dessa är emellertid av den största betydelse för uppfattningen av det gudstjänstskick, som varit rådande vid tiden för mötet och under de närmaste åren därefter. Det gäller egentligen två punkter i konciliets beslut. Den första fastslår biskoparnas skyldighet att övervaka, att ordet verkligen blev förkunnat i kyrkorna, och att vidtaga åtgärder för den prästerliga bildningens höjande: »... epter vi vete och bekenne oss alla af vordt embete plichtoga vara til at förkunna, uthspridha och fremia Gudz ord, samtyckie vi och vilie thet så bestella, at thet skal kring om alt riket och vedh alla kyrkior, bådhe domkyrkior och andra rent och oförmängdt predikat varda, och skole vi biscopene hafva gran tillsyn medh våra soknaprester hvar i sitt sticht, at the thet så göra skole sielfve eller genom en annan, then i scrifftene förstonden är, vidh theras geld til mistande, och skole bestellat, at vidh våra domkyrkior skal ju åt minsto hallas en lectio om daghen i then helga scriffth medh godh och rettsinnig uthtydelse, ther ey allenast the som vidh domkyrkiorne äre, utan och jemvel the clerker, som på bygdene äre, mågha tilsökia och i Gudz ord lärde varda. Thet samma skal och ske i alla skolastughur, at ther skal hvar dagh en lectio hafvas i then helga scriffth» (denna skall också besökas av korprästerna och tidegården så ställas, att de få tid därtill). I sammanhang härmed stå bestämmelserna, att djäknarna skola läsa det nya Testamentet på latin, och att lärda män skola sättas som präster i städerna, så att lantprästerna skulle kunna få undervisning av dem.

Denna »dagliga lectio» i den Heliga Skrift, som skulle hållas vid domkyrkorna, har tydligen icke haft någonting med mässan att göra.

¹ I inledningen till Olavus Petri's handbok av 1529 heter det, »at j thet Concilio som nw j år stood j Örebro wardt noghot handlat ther om at döpelsen wel motte skee på Swensko / och at noghon vnderuisning skulle vtgå för thet siuka folk skul som begiära theras redho til theras död» (Samlade skrifter II, s. 315), och detta anföres som motiv till handbokens utgivande. Själva mötesbeslutet innehåller emellertid intet härom.

Den har varit en fristående akt, som sannolikt mer haft karaktären av en föreläsning än av en gudstjänst. Möjligen kan den ha haft något samband med officiet, åtminstone så till vida som dettas bibellektioner kunna ha blivit föremål för utläggning. Detta måste åtminstone ha legat nära till hands, då man särskilt tänkt sig korprästerna som åhörare. Det förefaller, som om dessa därjämte skulle besöka bibellektionen i skolan — det var ej heller så onaturligt, då de i regel ganska nyligen själva varit djäknar och som sådana börjat sin kor-tjänstgöring.

I anslutning till dessa bestämmelser, som ha avseende endast på domkyrkor och städer med skolor, står föreskriften, att i städer, där kloster finnes, skulle predikan hållas i bykyrkan på förmiddagen och i klosterkyrkan på eftermiddagen («och skole predikarene icke inbyrdes beskriya hvar annan af predikastolen»). Härtill skulle vissa reflexioner kunna knytas. Det synes mig tämligen klart, att bykyrkans predikan ingått i högmässan. Sannolikt skulle klosterkyrkans predikan anknytas till vespren. Men svårigen kan man antaga, att icke också klosterbröderna haft sin söndagsmessa — och därifrån kunde de väl svårigen förmås att avstå, så länge klostret överhuvud ägde bestånd. Men denna måste alltså ha hållits utan predikan. På denna punkt skulle alltså den hittills allmänt antagna principen, att mäs-sa endast borde få hållas efter predikan, vara åsidosatt.

Den andra huvudpunkten i Örebrobeslutets bestämmelse om gudstjänsten har en vidare räckvidd. Det heter här: »Item skole förtäld varda i alla predikan Fadher vår, Credo och Ave Maria för ungt och enfaldigt folk skul och tiyo Gudz bodhord ena reso eller två i månadhen, och skole the hafva ens åkallan i begynnelsen på predikanen och ens beslutning». Anknytningen till de krav på folkundervisning, som egentligen på medeltiden aldrig i princip uppgivits och som gå igen i flera synodalstatut, är här påtaglig. Men vilken predikan är det, som här avses och där detta pedagogiska moment skall inrymmas?

Det kan icke vara den dagliga skriftlektionen i domkyrkorna¹. Den var icke avsedd för så »ungt och enfaldigt folk», att där upprepandet av det allra enklaste kateketiska materialet kan ha varit på sin plats. Likaså ger det föreskrivna antalet gånger i månaden, som dessa stycken skulle upprepas, vid handen, att man har en söndaglig, icke en daglig gudstjänst i sikte.

I sin uppsats »Kultreformproblemet i den svenska reformationen» (i *Historisk tidskrift* 1917, s. 5) antager *K. B. Westman*, att en särskild predikogudstjänst inrättats före mässan, och att de föreskrivna be-

¹ Härmed berättigas min tidigare framställning av denna sak, i »Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv», s. 392.

gynnelse- och avslutningsformlerna haft sin plats i denna. Det synes mig emellertid mer än tvivelaktigt, om någon sådan överhuvud förekommit. Antagandet av en dylik, som kommit att ingå i den gängse uppfattningen av gudstjänstens anordning under den svenska reformationens äldre stadium, bygger i själva verket endast på Olavus Petri's ord (i »Orsack hwar före messan böör vara på thet tungomål som then menighe man forstondelighit är», Samlade skrifter, II: 403): »Ey skal heller messan hallas vtan predican är gongen fore». Men hur än detta uttalande bör tolkas, kan det icke visas, att det föranlett anordnandet av särskilda predikogudstjänster före mässan, det står alltför isolerat för att ensamt kunna uppbära en sådan slutsats. Allra minst kan därav slutas, hur fäderna i Örebro tänkt sig gudstjänsten ordnad. Då det icke direkt framgår av Örebrobeslutet, att en särskild predikogudstjänst skulle inrättas, är det fullkomligt obefogat att låta detta avse en dylik, om vars existens vi ej veta mer, än att Olavus Petri *möjligen* i en två år senare utgiven skrift hänsyftat därpå (om den också aldrig blivit inrättad). Den predikan, som Örebrofäderna avsett, kan därför icke ha varit någon annan än den, som vid tiden för konciliet brukade förekomma, nämligen i den latinska mässan. Härigenom blir också sammanhanget både med medeltida praxis och »Een lijten postilla» av 1530 tydligt. *Credo*, Fader vår och dekalogen hörde till de moment, som brukade ingå i den till predikan anslutna *confiteor*-akt på folkspråket, som i Tyskland gick under namnet »offene Schuld». En dylik har säkert brukat förekomma även i Sverige, då predikan hölls i mässan, vare sig dennas plats var före — vilket torde vara det sannolika — eller efter mässans *Credo*. Denna »offene Schuld» har nu sin direkta fortsättning i »Een lijten postilla». I denna ingår nämligen dels ett formulär för predikans början, dels för dess avslutning — alltså i anslutning till Örebrokonciliets bestämmelse — och till avslutningen anknytas just de kateketiska moment, som här omnämnas, nämligen dekalogen, tron, Fader vår och »then engelska helsan» (*Ave Maria*).

En reformerad latinsk mässa, med regelbunden predikan och en om också torftig folkundervisning, detta är den gudstjänstform, som Örebrokonciliet haft i sikte. Det var den enda, som på denna tidpunkt utan alltför mycket buller kunde allmännare genomföras — och buller ville konungen framför allt undvika. En sådan stod säkert också ganska väl tillsammans även med de konservativa reformisternas uppfattning. För att användas av »enfaldiga klerker» i den latinska högmässan var det också, som Olavus Petri skrev »Een lijten postilla» — hur föga än denna gudstjänstform stod i överensstämmelse med hans eget ideal.

Yngve Brilioth.